

2

Οι πρωταγωνιστές του σχεδίου ανοικοδόμησης

2.1

Το πολιτικό πλαίσιο του ανασχεδιασμού και η ιδιαίτερη συμβολή του Αλέξανδρου Παπαναστασίου

Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917 είναι ένα εντυπωσιακό παράδειγμα συνολικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής επέμβασης στον αστικό χώρο. Στηρίχθηκε σε μια ιεραρχημένη και διορατική εφαρμογή των αναγκαίων θεσμικών, οικονομικών και τεχνικών μεταρρυθμίσεων. Η εμβέλειά της ήταν μοναδική, όχι μόνο για τα ελληνικά δεδομένα αλλά και για τα διεθνή, καθώς αποτελούσε μια από τις πρώτες ολοκληρωμένες αστικές αναπλάσεις του εικοστού αιώνα. Στο σχεδιασμό εφαρμόστηκαν οι αρχές της σύγχρονης πολεοδομίας, η οποία την περίοδο αυτή διαμορφωνόταν σταδιακά ως ξεχωριστή ειδικότητα.

Η καταστροφή της πόλης επιτάχυνε τις αναγκαίες διαδικασίες επανακαθορισμού του ρόλου και της λειτουργίας της στο πλαίσιο του νεοελληνικού κράτους. Ήταν ένα μεγάλο και δύσκολο έργο για την ελληνική κυβέρνηση, που κατάφερε να δημιουργήσει έναν ισχυρό άξονα βορρά-νότου, με τον αναπροσανατολισμό της Θεσσαλονίκης ως πόλου εξισορρόπησης της Αθήνας στη Μακεδονία. Τα πραγματικά αλλά και τα ιδεολογικά προβλήματα που προέκυπταν από την πολυφυλετική συγκρότηση της περιοχής και τα ζωντανά ίχνη της οθωμανικής κληρονομιάς περιέπλεκαν το ζήτημα της πολιτικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης της περιοχής. Η δημιουργία από την ελληνική κυβέρνηση μιας ειδικής

δομής διοίκησης της Βόρειας Ελλάδας προσπάθησε να απαντήσει σε αυτούς τους προβληματισμούς. Ο ριζικός πολεοδομικός ανασχεδιασμός και η δημιουργία νέων υποδομών, που λίγο αργότερα χρειάστηκε να εξυπηρετήσουν και τους προσφυγικούς πληθυσμούς της ανατολής μετά την οριστική κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, έδειξε την ανθεκτικότητα των σχεδιασμών για την πόλη και την περιοχή μετά το 1917.

Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης ξεκίνησε στις 18 (5) Αυγούστου 1917 και κατέστρεψε μέσα σε 32 ώρες 120 εκτάρια στο πυκνοδομημένο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης. Κατά παράδοξο τρόπο, το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίστηκαν τα γεγονότα, σε συνθήκες πολέμου και οιονεί κατοχής της πόλης από τα συμμαχικά στρατεύματα, αποδείχθηκε ευνοϊκό για τη σύλληψη και την υλοποίηση τολμηρών εγχειρημάτων για τον πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό εκσυγχρονισμό της πόλης.

Η Θεσσαλονίκη είχε απελευθερωθεί πριν από λίγα χρόνια (1912) και είχε ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος είχε ξεσπάσει το 1914, και η Ελλάδα είχε επιλέξει αρχικά την ουδετερότητα. Δυνάμεις της Στρατιάς της Ανατολής της Αντάντ είχαν αποβιβαστεί και εγκατασταθεί στην πόλη από το 1915. Η παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων και πολλών προσφύγων στη Θεσσαλονίκη είχε προκαλέσει έναν ιδιόμορφο δυναμισμό στην τοπική οικονομία. Σε κλίμα έντονου διχασμού στην Ελλάδα, ξέσπασε το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης, και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη η προσωρινή κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου μέχρι τον Ιούνιο του 1917.

Μετά την πυρκαγιά οι αντιδράσεις της διοίκησης υπήρξαν άμεσες. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε την

13 Ο ανδριάντας του Ελευθέριου Βενιζέλου επί του άξονα της Αριστοτέλους.

κεντρική πολιτική ευθύνη για τον πλήρη ανασχεδιασμό της πόλης, στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτικής του προσέγγισης, που στόχευε στον αστικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας και ειδικότερα της Θεσσαλονίκης ως επίκεντρου των πρόσφατα απελευθερωμένων νέων χωρών. Την εποχή της έναρξης του εγχειρήματος της ριζικής ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης δεν είχαν ακόμη ανααιρεθεί οι προοπτικές υποστήριξης της Μεγάλης Ιδέας, που εξέφραζαν τις αστικές επιδιώξεις ενός ιδιότυπου εθνικισμού. Στο πλαίσιο των προθέσεων για την εθνική ολοκλήρωση το νέο σχέδιο για την πόλη εντασσόταν στην ευρύτερη πολιτική εκσυγχρονισμού σύμφωνα με τα πρότυπα της Ευρώπης. Ο νέος ρόλος της Θεσσαλονίκης δεν αφορούσε μόνο τους αυτόχθονες με την ιδιαίτερη πολυπολιτισμική παράδοση, αλλά και τους Έλληνες της διασποράς, στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, που διατύπωναν το αίτημα για ένα νέο μητροπολιτικό αστικό συγκρότημα. Εκεί θα μπορούσαν να αναπτυχθούν σύγχρονες κοινωνικές, διοικητικές και οικονομικές λειτουργίες σε συμμαχία –μέσα στην κρίσιμη συγκυρία του πρώτου παγκοσμίου πολέμου– με τη Βρετανία και τη Γαλλία εναντίον της Γερμανίας.

Ιδιαίτερη υπήρξε η συμβολή του αρμόδιου υπουργού Συγκοινωνίας που ήταν ο σοσιαλιστής Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1876-1936) είχε αξιόλογες σπουδές νομικής και κοινωνικών επιστημών στην Αθήνα και στη συνέχεια νομικής και φιλοσοφίας στη Χαϊδελβέργη, στο Βερολίνο, στο Λονδίνο και το Παρίσι. Η κοσμοπολίτικη παιδεία του και οι σοσιαλιστικές και συνεταιριστικές ιδέες, που τον επηρέασαν κατά την παραμονή του στη Γερμανία, διαμόρφωσαν την πολιτική προσέγγισή του. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1907 ίδρυσε την «Κοινωνιολογική Εταιρεία» και την «Ομάδα των Κοινωνιολόγων» μαζί με τον Αλέξανδρο Δελμούζο και τον Θρασύβουλο Πετιμεζά. Γνωρίζουμε ότι ο Παπαναστασίου κατά την παραμονή του στην Ευρώπη είχε εξοικειωθεί με θέματα διαχείρισης της αστικής γης και πολεοδομικού προγραμματισμού στη Φρανκφούρτη. Έτσι, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, είχε υιοθετήσει απόψεις για τη διαχείριση των πόλεων παρόμοιες με αυτές που είχαν διατυπωθεί από το «Κοινωνικό Μουσείο» στη Γαλλία, από το οποίο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είχαν επηρεασθεί οι πρώτοι εξειδικευμένοι πολεοδόμοι.

Το 1910 ιδρύθηκε το Λαϊκό Κόμμα, και ο Παπαναστασίου εκλέχτηκε βουλευτής. Αργότερα, ως βουλευτής από το 1916 του κόμματος των Φιλελευθέρων, προσχώρησε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης και ορίστηκε ως υπουργός Συγκοινωνιών το 1917. Το νέο Υπουργείο Συγκοινωνιών είχε δημιουργηθεί από την κυβέρνηση του

Ελευθερίου Βενιζέλου το 1914 με μεγάλο εύρος αρμοδιοτήτων

σε θέματα δημοσίων έργων, χερσαίων συγκοινωνιών, ταχυδρομείων, τηλεγράφων, τηλεφώνων. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν, σύμφωνα με τις ιδρυτικές διατάξεις, «ο έλεγχος και η εποπτεία της μελέτης, κατασκευής και συντηρήσεων των έργων εξυγιάνσεως και καλλωπισμού των πόλεων και κωμών, ως και ο έλεγχος της μελέτης και εφαρμογής της ρυμοτομίας». Ο Παπαναστασίου ως υπουργός από το 1917 ως το 1920 υπήρξε ιδιαίτερα δραστήριος. Μεταξύ άλλων προώθησε την αναδιοργάνωση του Ε.Μ.Π., εισηγήθηκε τη μελέτη του σχεδίου πόλεως της Αθήνας και ανέλαβε τις βασικές θεσμικές και νομοθετικές πρωτοβουλίες για το νέο σχέδιο της Θεσσαλονίκης.

Έξι μέρες μετά την πυρκαγιά, με πρωτοβουλία της κυβέρνησης και του Υπουργείου Συγκοινωνιών, προσκλήθηκαν σε σύσκεψη οι ειδικοί με αντικείμενο τα άμεσα μέτρα για τη στέγαση των πυροπαθών. Εντύπωση προκαλεί ότι άμεσα διατυπώθηκε η πρόταση για την απαλλοτρίωση της περιοχής που καταστράφηκε με αναγκαστική εκποίηση της έκτασης. Οι αρχικοί ιδιοκτήτες θα έπαιρναν ομολογίες, ενώ τα νέα οικοπέδα που θα προέκυπταν μετά τη νέα ρυμοτομία θα μεταβιβάζονταν ύστερα από δημοπρασία.

Το κορυφαίο έργο εκσυγχρονισμού της νεότερης Θεσσαλονίκης ανατέθηκε σε μια διεθνή επιτροπή που συστάθηκε μέσα σε ελάχιστες εβδομάδες από την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Αρχικά κλήθηκε να ηγηθεί στη διεθνή επιτροπή ο ευρύτερα γνωστός Άγγλος αρχιτέκτονας τοπίου και πολεοδόμος Τόμας Μόουσον που συνοδευόταν και από τον γιο του αρχιτέκτονα Έντουαρντ Μόουσον. Στην πράξη, ως επικεφαλής αναδείχθηκε ο Γάλλος αρχιτέκτονας-πολεοδόμος Ερνέστ Εμπράρ (Ernest Hébrard) που υπηρετούσε τότε στο γαλλικό συμμαχικό στρατό με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής περιλάμβαναν τους αρχιτέκτονες Κωνσταντίνο Κιτσίκη και Αριστοτέλη Ζάχο που εκπροσωπούσαν την ελληνική κυβέρνηση, τον καθηγητή της Γεωδαισίας του Ε.Μ.Π. Δημήτρη Λαμπαδάριο, που ήταν επιφορτισμένος με την αποτύπωση των ιδιοκτησιών και τη χάραξη του σχεδίου, τον καθηγητή της Γεφυροποιίας, Λιμενικών και Υδραυλικών Έργων στο Ε.Μ.Π. Άγγελο Γκίνη, που ανέλαβε τη μελέτη της επέκτασης του λιμένα, τον Γάλλο στρατιωτικό μηχανικό Ζοζέφ Πλειμπέρ (Joseph Pleyber), που ανέλαβε την μελέτη των τεχνικών υποδομών, τον δήμαρχο της Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνο Αγγελάκη και τον αρμόδιο υπουργό επί της Συγκοινωνίας Αλέξανδρο Παπαναστασίου, ο οποίος είχε την άμεση πολιτική ευθύνη για τις επιλογές της επέμβασης. Η εφαρμογή

14 Ο ανδριάντας του Αλέξανδρου Παπαναστασίου μπροστά από το κτίριο διοίκησης του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης.

15 Τα μέλη της διεθνούς επιτροπής και ομάδας σχεδιασμού. Από τα αριστερά: λοχαγός Τζέκινς, Ερ. Εμπράρ, Τ. Μόουσον, Κ. Αγγελάκης, Α. Ζάχος, Ε. Μόουσον, Ζ. Πλειμπέρ, Κ. Κίτσιγκς, Α. Λευθεριώτης.

της πρότασης της ομάδας είχε ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της κλίμακας της πόλης, την αναδιάρθρωση του οδικού δικτύου και την ανανέωση του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα των κατασκευών.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι, από την πρώτη στιγμή, στην ομάδα που ασχολήθηκε με θέματα του νέου σχεδίου συμμετείχαν πολυάριθμοι Γάλλοι στρατιωτικοί μηχανικοί. Μέσα σε λίγες μέρες ρυθμίστηκε και νομοθετικά η δυνατότητα συμμετοχής αλλοδαπών και ιδιωτών στην ομάδα σχεδιασμού. Η συγκυρία της παρουσίας αρχαιολογικής υπηρεσίας στη Γαλλική Στρατιά της Ανατολής με τον αρχιτέκτονα Ερνέστ Εμπράρ, καθώς και άλλων εξειδικευμένων στελεχών, υπήρξε καθοριστική. Η αξιοποίηση και η συμβολή της ομάδας αυτής δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία, καθώς εξέφραζε το ευρύτερο ενδιαφέρον των συμμάχων για πολιτισμικές επιρροές και, σε τελευταία ανάλυση, για την επιβολή των δικών τους εκσυγχρονιστικών προτύπων στις περιοχές της περιφέρειας που τους ενδιέφεραν.

Σε αυτό το πλαίσιο λήφθηκε η απόφαση για τη

συνολική ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης με την εφαρμογή προωθημένων πολεοδομικών εργαλείων. Η πατρότητα αυτών των εκσυγχρονιστικών χειρισμών διεκδικήθηκε πλήρως και κατ' επανάληψη από τους φιλελευθέρους. Το γεγονός τεκμηριώνεται από πολλές αγορεύσεις του Βενιζέλου και του Παπαναστασίου, που παραθέτει έπειτα από συστηματική έρευνα η Αλ. Γερόλυμπου στη διατριβή της (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1986: 80-85 και 98-116).

Η πρώτη αντίδραση του Υπουργείου Συγκοινωνίας εκφράστηκε με την άμεση συγκρότηση συνεργείου για την τοπογράφηση και την κτηματογράφηση της Θεσσαλονίκης (Ν. 978/1917). Η σχετική νομοθεσία συμπληρώθηκε το 1918 και ρύθμισε τη συνολική εφαρμογή του νέου σχεδίου, καθόρισε τις διαδικασίες για την εκτίμηση των παλιών οικοπέδων, τη συγκρότηση της κτηματικής ομάδας, τη νέα οικοπεδοποίηση με την έκδοση Κτηματογράφων και τη διάθεση, με διατίμηση και δημόσια εκποίηση, των νέων οικοπέδων. Η αρχική διατύπωση του νόμου εδραζόταν στη διευρυμένη κοινωνική αντίληψη του Παπαναστασίου για το δημόσιο

συμφέρον και την κοινή ωφέλεια, μέσα στο εκσυγχρονισμένο αστικό πλαίσιο που διευθετούσε την ελεύθερη οικονομία. Οι έννοιες αυτές αντιμετωπίστηκαν ως αντικειμενικά δεδομένα, δυνάμει αποδεκτά από όλους, που προτάθηκε να ρυθμιστούν με αναδιάταξη των ιδιοκτησιών. Η αρχική νομοθεσία προέβλεπε την απαγόρευση της μεταβίβασης των κτηματογράφων, το διαχωρισμό των οικοπέδων σε ορισμένα που είχαν προκαθορισμένη ανώτατη τιμή και σε άλλα με ελεύθερη πλειοδοσία, καθώς και το δικαίωμα προτίμησης των παλιών ιδιοκτητών σε περίπτωση ίσης προσφοράς.

Στο πλαίσιο αυτό προβλεπόταν η μεταβίβαση των νέων οικοπέδων στους αρχικούς ή σε νέους ιδιοκτήτες με ανοιχτούς πλειστηριασμούς. Υπήρχε αρχικά η πρόνοια καθορισμού ανώτατων τιμών και απαγόρευσης απόκτησης περισσότερων από δύο οικοπέδα από τον ίδιο ιδιοκτήτη. Οι σύνθετες επιπλοκές που προέκυπταν από τη ριζική αναδιάρθρωση των ιδιοκτησιών και των χρήσεων, τα κοινωνικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν για τους πυροπαθείς μικροϊδιοκτήτες, τα θέματα που απασχολούσαν τα μέλη των κοινοτήτων, και ιδιαίτερα της εβραϊκής, που κατείχαν το μεγαλύτερο ποσοστό των κτισμάτων, έρχονταν σε δεύτερη μοίρα, εμπρός στην αποφασιστική υιοθέτηση του εκσυγχρονιστικού οράματος για τη νέα Θεσσαλονίκη.

Η παράταξη των βενιζελικών, με τη μεγάλη πολιτική της εμπειρία, δεν ήταν δυνατό να μην είχε αξιολογήσει τις αναμενόμενες αντιδράσεις και το συνεπαγόμενο πολιτικό κόστος. Οι έντονες διαμαρτυρίες των ιδιοκτητών και των τοπικών παραγόντων, μέσα στο

διστακτικό πολιτικό κλίμα της εποχής είχαν οδηγήσει σε σχετικό αδιέξοδο τις πρώτες δημοπρασίες. Οι διαμάχες, οι πολιτικές και χρηματοδοτικές πιέσεις ήταν έντονες.

Μετά την κυβερνητική αλλαγή το 1920, ο διάδοχος του Παπαναστασίου, υπουργός Συγκοινωνίας Παναγής Τσαλδάρης, ήταν ο εισηγητής του νέου νόμου (Ν. 2633/1921) «Περί διαθήσεως των εντός του Νέου Σχεδίου της καείσης εκτάσεως Θεσσαλονίκης περιλαμβανόμενων ακινήτων». Οι νέες ρυθμίσεις διακρίνονταν από πραγματισμό και συμβιβαστική διάθεση. Η πυρκαυστή ζώνη διαιρέθηκε σε 6 τομείς ανάλογα με την εμπορική αξία των ακινήτων. Οι πλειστηριασμοί προβλέπονταν σε τρία διαδοχικά στάδια, επιδιώκοντας την αρχική προτεραιότητα των κατόχων κτηματογράφων. Ωστόσο, οι παλιοί ιδιοκτήτες μπορούσαν πλέον να διαθέτουν ελεύθερα προς πώληση τα κτηματογράφα τους. Στην πράξη, αυτές οι ρυθμίσεις οδήγησαν σε εκτεταμένη κερδοσκοπία, καθώς οι αρχικοί μικροϊδιοκτήτες εκτέθηκαν σε άνισο ανταγωνισμό.

Παράλληλα με τη νομοθετική ρύθμιση για τη διάθεση των οικοπέδων, επιβλήθηκε η αναθεώρηση του αρχικού σχεδίου με τον διπλασιασμό των οικοπέδων και τη σημαντική μείωση των κοινόχρηστων και κοινωφελών χρήσεων. Τα μέλη της ομάδας του ανασχεδιασμού, με επικεφαλής τον Εμπράρ, τροποποίησαν το ρυμοτομικό σχέδιο, επιδεικνύοντας ένα πνεύμα ρεαλισμού, που κατέστησε δυνατή τη μερική υλοποίησή του στην πράξη. Στο πλαίσιο των πολεμικών συγκρούσεων με την Τουρκία, του καλπάζοντος πληθωρισμού και της

16 Βασίλειον της Ελλάδος, "Κτηματογράφων" που εκδόθηκε για τις ιδιοκτησίες της πυρκαυστής ζώνης.

μικρασιατικής καταστροφής λίγο αργότερα, η κρίση ήταν αναπόφευκτη. Ωστόσο, οι πωλήσεις που ξεκίνησαν το Δεκέμβριο του 1921 συνεχίστηκαν ως τον Ιούλιο του 1924.

Η αίσια έκβαση του συνολικού εγχειρήματος δίκαιωσε τη θαρραλέα αρχική επιλογή, παρά τους επώδυνους συμβιβασμούς που επήλθαν από τις τοπικές πιέσεις και την αλλαγή της κυβέρνησης. Έχει συχνά διατυπωθεί η άποψη ότι μεταξύ των βαθύτερων, και όχι ανοιχτά διατυπωμένων, πολιτικών στόχων της επέμβασης ήταν η ελληνοποίηση της Θεσσαλονίκης. Για αυτόν το λόγο υπήρξαν αρχικά ισχυρές πολιτικές αντιδράσεις από την ισραηλιτική κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που είχαν αντίκτυπο και στο εξωτερικό. Είναι προφανές ότι η ελληνική διοίκηση διεκδικούσε έναν δυναμικό ρόλο στη Θεσσαλονίκη που πρόσφατα είχε απελευθερωθεί. Στην πράξη, ο πλήρης ανασχεδιασμός της πόλης διευκόλυνε, με τον πολεοδομικό εκσυγχρονισμό, την κυριαρχία των αστών. Η κοινωνική διαίρεση του χώρου θα εκφραζόταν, μετά την εποχή αυτή, στο χώρο της πόλης αποκλειστικά με οικονομικές χωρικές ενότητες και όχι με φυλετικές-πολιτισμικές γειτονίες.

Σε κείμενό του λίγα χρόνια αργότερα, ο ίδιος ο Παπαναστασίου υπογράμμιζε ότι πρέπει να παραμερίζονται τα ιδιωτικά συμφέροντα που έρχονται σε αντίθεση με το γενικότερο καλό, με το σκεπτικό ότι «αι πόλεις δεν διορθώνονται όταν τα μικρά συμφέροντα τούτων ή εκείνων των ιδιοκτητών επικρατούν. Πρέπει να επικρατήσει η αρχή ότι η πόλις ανήκει εις όλους τους κατοίκους και κάθε οικοδομή, κάθε μνημείον, κάθε δρόμος, κάθε πλατεία και κάθε κήπος είναι ζητήματα που ενδιαφέρουν όλους τους δημότας, τους ενδιαφέρουν από απόψεως υγιεινής, ευκολίας της ζωής, αισθητικής απολαύσεως. Και τα συμφέροντα του συνόλου πρέπει να επικρατούν». Παρά το γεγονός ότι επιθυμούσε να υπάρχει η προτεραιότητα της κοινής ωφέλειας και εκτιμούσε ότι το άρτιο σχέδιο του Εμπράκ ακρωτηριάστηκε και κακοποιήθηκε από κομματικές απαιτήσεις, ότι επιβίωσε από αυτό ήταν «αρκετόν όπως διαμορφωθεί η Θεσσαλονίκη σύμφωνα με τας νέας απαιτήσεις από απόψεως επιστημονικής» (Παπαναστασίου, 1933: 563).

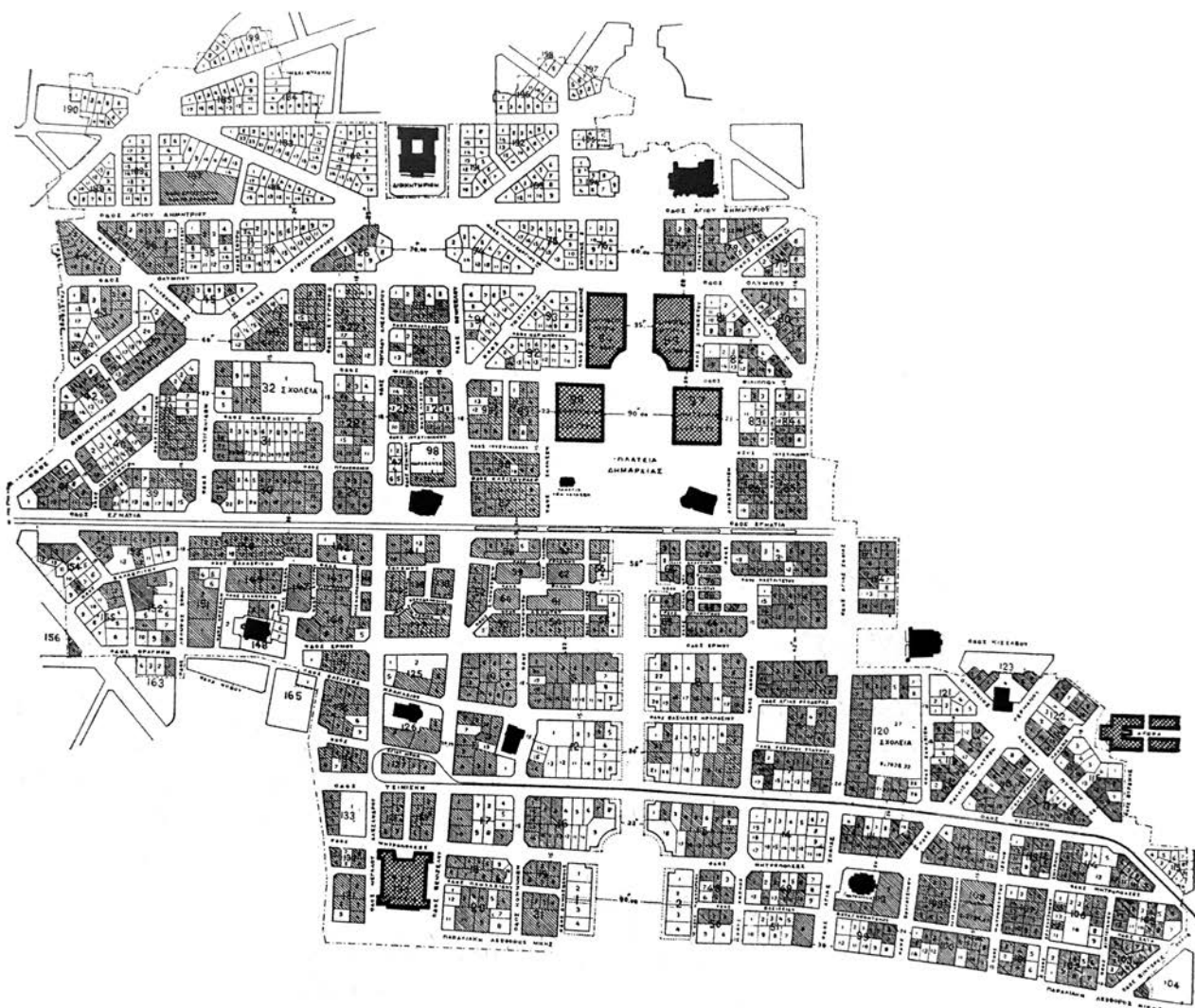
Στην πραγματικότητα, η νικηφόρος νεοελληνική αστική τάξη, την οποία εκπροσωπούσε περισσότερο η παράταξη των βενιζελικών, αλλά σε σημαντικό βαθμό και η αντίπαλη παράταξη του Λαϊκού Κόμματος, υιοθέτησε στη Θεσσαλονίκη, χωρίς πολλές αμφιταλαντεύσεις, το μοντέλο της «μεταφιλελεύθερης πόλης», όπως εύστοχα το επονόμασε στο κλασικό του έργο για την «Ιστορία της πόλης» ο Λεονάρντο

Μπενέβολο (Benenolo, 1983: 379-419). Αυτό το πρότυπο ρυμοτομίας εφαρμόστηκε την περίοδο που προηγήθηκε από τη μοντέρνα πολεοδομία και στηρίχθηκε στον επιδιωκόμενο συντονισμό των κυρίαρχων ενδιαφερόμενων ομάδων - ιδιοκτητών και επενδυτών. Σε αντίθεση με την ασυδοσία του προηγηθέντος στην Ευρώπη ανεξέλεγκτου φιλελευθερισμού, ο καθορισμός των κανόνων, με την επέμβαση της διοίκησης, ενθάρρυνε την οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι δημόσιοι φορείς καθόριζαν τους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους και αναλάμβαναν τα έργα υποδομής για να λειτουργήσει το σύνολο του αστικού οργανισμού. Οι ιδιοκτησίες, τακτοποιημένες σύμφωνα με τις χαράξεις του ρυμοτομικού σχεδίου, μπορούσαν να ανοικοδομηθούν με συγκεκριμένους οικοδομικούς κανονισμούς.

Το πρότυπο της «μεταφιλελεύθερης πόλης» αποδείχθηκε ιδιαίτερα βιώσιμο και στη Θεσσαλονίκη, αίροντας τα εμπόδια που προέκυπταν από την παρουσία των παραδοσιακών κοινοτικών δομών της προβιομηχανικής πόλης. Είχε δοκιμαστεί με μεγάλη επιτυχία στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες μετά την εμβληματική εφαρμογή του στην πολεοδομική μεταμόρφωση του Παρισιού από τον βαρόνο Οσμάν (1851-1870). Με αντίστοιχα πολεοδομικά εργαλεία σχεδιάστηκαν πολυάριθμες αποικιακές πόλεις, ενώ η επιρροή του παραμένει και σήμερα καθοριστική στις σύγχρονες πόλεις και ιδιαίτερα στις νεοελληνικές που εξακολουθούν να διευθετούνται με βάση την οργάνωση σε οικοδομικά τετράγωνα και την ανέγερση πολυώροφων συμβατικών οικοδομών. Η άμεση υιοθέτησή του και η εφαρμογή του στην ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης ήταν μια συνεπής εφαρμογή του αστικού εκσυγχρονισμού.

Ο κυριαρχικός πολιτικός ρόλος του Αλέξανδρου Παπαναστασίου σε αυτή τη διαδικασία έχει υπογραμμιστεί σε πολλές ευκαιρίες (Τριανταφυλλόπουλος (επ.), 1957: πρόλογος, Τσιλαλής, 1975, Καραδήμου-Γερόλυμπος, 1990 και 2013: 188-197, και Αναστασιάδης, 2008: 201-212). Ήταν ο ιθύνων νους για την υιοθέτηση εκσυγχρονιστικών εργαλείων όπως ο αστικός αναδασμός. Η διαδεδομένη αντίληψη ότι η πολεοδομία της εποχής εντοπιζόταν μόνο σε επιφανειακά θέματα «εξωραϊσμού των πόλεων» δεν ευσταθεί. Στον διεθνή χώρο, αλλά και στο νεοσύστατο Υπουργείο Συγκοινωνίας της Ελλάδας, οι προβληματισμοί δεν περιορίζονταν σε θέματα «εξυγιάνσεως και καλλωπισμού».

Ο αστικός αναδασμός εφαρμοζόταν στη γαλλική πολεοδομία της μοναρχικής περιόδου, ύστερα από μεγάλες πυρκαγιές, ήδη από τον 18ο αιώνα (Harouel,

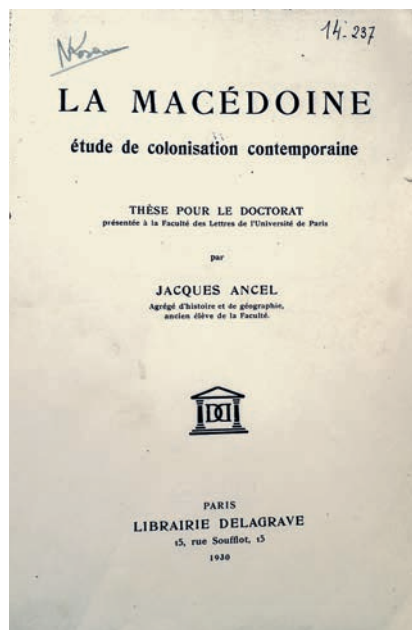
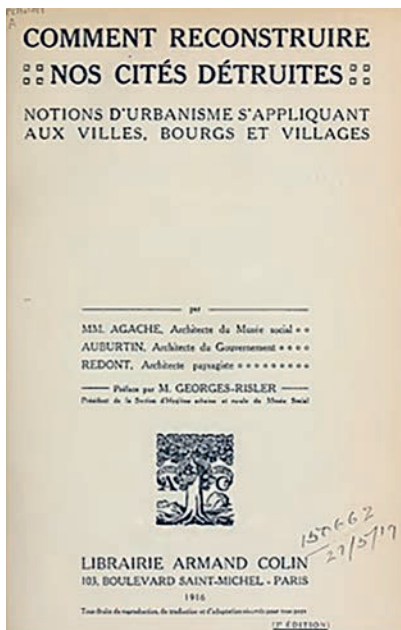

17 Χάρτης των οικοπέδων του νέου σχεδίου στην καμένη περιοχή, όπου σημειώνονται τα κτίρια που είχαν ανεγερθεί μέχρι το 1929.

1993: 280-282). Κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει εφαρμόστηκε με επιτυχία στο γαλλικό προτεκτοράτο του Μαρόκου. Η εμπειρία του πολεοδομικού σχεδίου για την Καζαμπλάνκα (1916) έδωσε την αφορμή για σχετική νομοθετική ρύθμιση το 1917. Ανάλογες προτάσεις αστικών αναδασμών είχαν προκύψει από αντίστοιχες εμπειρίες στη Γερμανία και την Ελβετία. Δεν πρέπει να μας δημιουργεί έκπληξη ότι τα προωθημένα εργαλεία σχεδιασμού των πόλεων είχαν ανέκαθεν εφαρμοστεί κατά προτεραιότητα στην περιφέρεια και στις αποικίες. Οι αποικιακές πόλεις αποτέλεσαν πραγματικά εργαστήρια πολεοδομικών πειραματισμών κατά τους αιώνες μετά την αναγέννηση. Σε αντίθεση με τις παγιωμένες καταστάσεις στις μητροπόλεις, στην περιφέρεια ενυπήρχαν δυνατότητες ευκολότερης εφαρμογής σχεδιασμών οι οποίοι, στον μητροπολιτικό χώρο, παρέμεναν συχνά σε επίπεδο οραμάτων και μελετών.

Μια από τις πρώτες εκδόσεις της «Γαλλικής Εταιρείας των Αρχιτεκτόνων Πολεοδόμων» (Société Française des Urbanistes), της οποίας ο Εμπράρ ήταν ιδρυτικό μέλος από το 1911, ήταν ο οδηγός «Πώς θα ανοικοδομηθούν οι κατεστραμμένες πόλεις» που προοριζόταν για τη χρήση των βουλευτών, δημάρχων και στελεχών της διοίκησης. Το έργο είχε συνταχθεί με πρωτοβουλία του γενικού γραμματέα της εταιρείας αρχιτέκτονα-πολεοδόμου Αγκάς (Dorat Alfred Agache) το 1915. Περιλάμβανε επίσης κείμενα των Auburtin (αρχιτέκτονα-διοικητικού) και Redont (αρχιτέκτονα τοπίου) και αποσκοπούσε να ενημερώσει τους ενδιαφερόμενους αρμόδιους και φορείς για τις νέες μεθόδους πολεοδομικού σχεδιασμού.

Πέρα από την αξιοποίηση των κωδικοποιημένων προτάσεων των Γάλλων πολεοδόμων στη διεθνή επιτροπή του νέου σχεδίου, εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης διορίστηκαν ως εκπρόσωποί της οι

18 Το εξώφυλλο του βιβλίου «Πως θα ανοικοδομηθούν οι κατεστραμμένες πόλεις» του Αγκάς.

19 Το εξώφυλλο της διατριβής του Ανσέλ «Η Μακεδονία: μελέτη του σύγχρονου εποικισμού» (αριστερά) και το εξώφυλλο του αντίτυπου που βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Α.Π.Θ. «Η Μακεδονία: η σύγχρονη εξέλιξή της» (δεξιά).

αρχιτέκτονες Αριστοτέλης Ζάχος και Κώστας Κιτσίκης, οι οποίοι είχαν ήδη αποκτήσει πολεοδομικές εμπειρίες από τις σπουδές και την επαγγελματική τους δράση στη Γερμανία. Στη χώρα αυτή, ανάλογα προωθημένα μεθοδολογικά εργαλεία του πολεοδομικού σχεδιασμού, είχαν ήδη σημαντικές εφαρμογές. Με αυτά τα δεδομένα, μπορεί εύκολα να διαπιστωθεί ότι η πολιτική βούληση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν παράλληλη με την αντίστοιχη των συμμάχων που διέθεταν τη σχετική τεχνογνωσία με παρόντες επιτόπου γνώστες αρχιτέκτονες και μηχανικούς. Παράλληλα, μέσα στις έκτακτες συνθήκες της εποχής, διευκολυνόταν η επιβολή ριζικών μέτρων στο πλαίσιο και του ιδιόμορφου καθεστώτος που ίσχυε τότε στη Θεσσαλονίκη.

Γενικότερα οι παρεμβάσεις των Ξένων ασκούσαν διαχρονικά σημαντική επιρροή στην ελληνική πολιτική και διοίκηση. Η φιλελεύθερη πολιτική του Βενιζέλου επιχειρούσε να συνδέσει τους Έλληνες με τους συμμάχους Γάλλους και Άγγλους. Οι εσωτερικές αντιπαράθεσεις των συμμάχων δημιουργούσαν κάποια προβλήματα, χωρίς ωστόσο να ξεφεύγουν από το πλαίσιο ενός λογικού ανταγωνισμού. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται η πρόσκληση προς τον διακεκριμένο Άγγλο αρχιτέκτονα τοπίου και πολεοδόμο Μόουσον να ηγηθεί στην ομάδα του νέου σχεδίου, αν και είχαν ήδη διατυπωθεί οι πρώτες προτάσεις από τους παρόντες Γάλλους, οι οποίοι και τελικά επικράτησαν με την άμεση κινητοποίηση και την επαρκή στελέχωση της ομάδας τους.

Είναι σημαντική η μαρτυρία του Γάλλου γεωγράφου

Ζακ Ανσέλ (1882-1943), ο οποίος, την κρίσιμη περίοδο που μας απασχολεί, υπηρετούσε ως σύμβουλος στο επιτελείο της Γαλλικής Στρατιάς της Ανατολής υπό τους στρατηγούς Γκιγιόμο και Ντεσπερέ. Στην ογκώδη διατριβή του που εκδόθηκε το 1930 με τίτλο «Η Μακεδονία: μελέτη του σύγχρονου εποικισμού», όπως αναφέρεται στη βιβλιοθήκη της Σορβόννης, ή με τον «πολιτικά ορθό» τίτλο «Η Μακεδονία: η σύγχρονη εξέλιξή της», όπως διαφορετικά αναγράφεται στο αντίτυπο της βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ., αναλύονται οι εμπειρίες του από ένα γεωγραφικό φαινόμενο που μετασχημάτισε ταχύτατα μέσα σε λίγα χρόνια αυτή τη «γωνιά του πλανήτη». Η προνομιακή θέση του στο γαλλικό στρατηγείο τού έδωσε πληροφορίες, εκ των έσω, για τους παράλληλους εποικισμούς στην ελληνική, γιουγκοσλαβική και βουλγαρική Μακεδονία μέσα στα νέα σύνορα που τότε διευθετήθηκαν. Στο τρίτο μέρος του έργου, που αφιερώθηκε στη «Νέα Ελληνική Μακεδονία», εξετάζονται οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες του αγροτικού και αστικού εποικισμού (Ancel, 1930: 105-196). Το θέμα της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης αναπτύσσεται στο τέταρτο μέρος με πέντε κεφάλαια (Ancel, 1930: 261-303). Στα συμπεράσματά του, ο Ανσέλ υπογράμμισε ότι «η ανθρώπινη πρωτοβουλία δημιούργησε σύνορα» που οδήγησαν στην «πλήρη ελληνοποίηση της νότιας Μακεδονίας» μετά τον εποικισμό των προσφύγων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης (Ancel, 1939: 321).

Ως στέλεχος του γαλλικού επιτελείου, ο Ανσέλ είχε